

ПОДКОВЕНКО Т. О.,кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 340.12

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРАВА ЯК ОСНОВА ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

У статті аналізується антропологічний підхід до розуміння права. Як важливий елемент структури філософії права антропологія права досліджує людину як «правову істоту», з її правами та свободами, які є необхідними для її самоздійснення. Такий підхід у праворозумінні дає можливість розкрити зміст та сутність права через пізнання людини та визначити гуманістичний потенціал права.

Ключові слова: право, праворозуміння, сутність права, концепція права, невід'ємні права людини, правова антропологія, антропологізація законодавства.

В статье анализируется антропологический подход к пониманию права. Как важный элемент структуры философии права антропология права исследует человека как «правовое существо», с ее правами и свободами, которые необходимы для его самореализации. Такой подход в правопонимании дает возможность раскрыть содержание и сущность права через познание человека и определить гуманистический потенциал права.

Ключевые слова: право, правопонимание, сущность права, концепция права, неотъемлемые права человека, антропология права, антропологизация законодательства.

The article analyzed the anthropological approach to the understanding of law. As an important element of the structure of philosophy of law anthropology of law examines human as a «legal creature», with its rights and freedoms, which are necessary for its fulfillment. This approach in law understanding gives the possibility to reveal the content and nature of human rights through the knowledge and define the humanistic potential of law.

Key words: law, understanding to law, essence of law, conception of law, inalienable rights of man, anthropology of law, anthropological legislation.

Вступ. Кардинальні зміни, які відбуваються у сучасному житті, переорієнтація українського суспільства на загальнолюдські цінності зумовлюють, у свою чергу, переосмислення багатьох явищ суспільного життя. Ці зміни яскраво відображаються і на правовій сфері. Право, як важливий феномен правової реальності, впливає на усі сфери життєдіяльності людини, визначає спрямованість державної політики, відображає правове становище людини, ступінь її залучення до правової сфери життя суспільства. Саме тому, від розуміння права, його ролі і значимості не тільки як регулятора суспільних відносин, але як важливого та невід'ємного атрибуту людського життя, що виконує людинотворчу функцію, сприяє самореалізації особистості, створює для неї реальні умови бути «правовою особою», залежить ефективність правової політики держави.

Усвідомлення сучасними правознавцями значимості питань праворозуміння стало наслідком інтенсивних спроб пошуку вирішення даної проблеми. Поява численних концепцій розуміння права підтвердила той факт, що основні зусилля вчених зосереджені на виявленні сутнісних ознак права, розкритті аксіологічного, антропологічного, феноменологічного змісту права. Їх теоретична значущість полягає в можливості визначення природи права, генезису його різних історичних типів, а також у здатності чітко і ясно диференціювати право від неправових регуляторів суспільних відносин. Крім цього основні концептуальні питання праворозуміння нерозривно пов'язані з тенденціям розвитку сучасної юридичної науки і, безумовно, впливають на зміст та спрямованість юридичної практики. Виходячи з цього, логічно зробити висновок, що науково-правова категорія праворозуміння володіє не тільки теоретичною, але і прикладною цінністю, оскільки здійснює безпосередній вплив на формування і розвиток таких структурних елементів правової системи як правові норми та принципи, правові інститути, процеси правотворення, правореалізації та правозастосування.

Питання про право є одним з найбільш актуальних у філософії та юриспруденції XVIII – XXI століть і привертає до себе пильну увагу вчених, які порушують у своїх дослідженнях різні аспекти досліджуваної теми. Незважаючи на те, що дослідження права бере свій початок ще з епохи давньосхідних цивілізацій, антропологічний підхід до права намітився лише у XVIII столітті в роботах К. Гельвеція «Про людину, її розумові здібності та її виховання» та І. Канта «Антропология». Значний вклад в розвиток антропологічного методу вніс видатний учений першої половини ХХ століття В.І. Вернадський. Серед сучасних вітчизняних вчених, публікації яких пов'язані з дослідженням природи права, розкриттям змісту права через плюралізм праворозуміння можна назвати таких дослідників, як С.І. Алаїс, Т.Г. Андрусак, В.С. Бігун, С.В. Бобровник, М.Г. Братасюк, С.Д. Гусарев, А.П. Заєць, А.А. Козловський, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.М. Кравець, С.Л. Лисенков, С.І. Максимов, Ю.М. Оборотов, А.Ю. Олійник, Н.М. Оніщенко, Л.В. Петрова, П.М. Рабінович, В.М. Селіванов, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка, О.Д. Тихомиров, І.Б. Усенко, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Ф.П. Шульженко та ін. У працях науковців звертається особлива увага на ті істотні ознаки права, які є необхідними для утвердження величної ідеї гуманізму. Мова йде про активний розвиток таких філософсько-правових досліджень, як аксіологія права, антропология права, феноменология права, які можна сказати, дозволяють розкрити духовний, моральний та людинотворчий потенціал права.

Постановка завдання. Багатоаспектний підхід до права спрямований на дослідження глибинних основ взаємодії людини і права, тих особливих засад суспільного життя, на яких вибудовується право як інституція загальнолюдського масштабу. Саме тому, метою дослідження є розкриття перспектив антропологічного підходу до права, його практичної спрямованості у розвитку юридичної науки та гуманізації юридичної практики, у першу чергу, через антропологізацію законодавства.

Результати дослідження. Пошуку сутності права присвячена значна кількість наукових робіт різних епох, починаючи з античності і закінчуючи сьогоденням. Філософи, правознавці, політичні та релігійні діячі усіх часів прагнули визначити витoki права, з'ясувати його природу, розкрити його змістовне наповнення. Праворозуміння є вираженням різноманітних поглядів, суджень та оцінок – підходів щодо пізнання сутності права у вигляді окремих правових концепцій. Як зазначає М. Козюбра, право – настільки складний, багатобарвний, багатогранний, багатовимірний і багатозначний феномен, в якому так тісно переплітаються духовні, культурні й етичні засади, внутрішньодержавні та міжнародні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина та цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеали, інституціонально-нормативні утворення і правові відносини, що втиснути все це у рамки якоїсь універсальної дефініції просто не можливо [1, с. 12]. Сучасне

праворозуміння переживає справді своєрідний «бум». Це простежується у численних теоретичних доробках науковців, у їх прагненні олюднити юриспруденцію, спрямувати вектор юридичної практики на реальні проблеми буття людини.

Людиновимірний образ права має стати в центр теоретичної та практичної роботи сучасних правознавців. За твердженням В. Шаповала, якщо буде усвідомлено, що людина є не об'єктом, а суб'єктом соціальних дій, що через неї і для неї відбуваються всі навколишні трансформації, що вона – не механізм і не фактор, а істота, яка має розум і вільну волю, то така позиція буде більш сприятливою для розуміння сенсу права, удосконалення людини і суспільства [2, с. 130]. На нашу думку, саме такий підхід має стати основою всієї юридичної науки та практики. У зв'язку з цим, все виразніше відчувається необхідність в оновленні вихідних пізнавальних юридичних парадигм. Можливо прийшов час інтенсивної гуманізації нашої правової системи. Теоретично це досягається тим, що у предметне поле юридичної науки інтегрується людина як особистість, а право розглядається не просто як механічний регулятор суспільних відносин, що виконує свою інструментальну функцію управління суспільством через чітко встановлені дозволи та заборони, а як важливий феномен правової реальності, що виконує людинотворчу функцію. Право виявляє та створює реальні умови для реалізації людиною свого внутрішнього потенціалу. Людина стає носієм культури, соціальності і через культуру отримує уявлення про право. Неможливо розглядати право окремо від людини, адже сутність права нерозривно пов'язана з фундаментальними засадами людського життя та співжиття [3, с. 5].

Питання про природу людини завжди були в центрі уваги філософів права, оскільки будь-яке праворозуміння в тій чи іншій мірі ґрунтується на концепції природи або сутності людини. У широкому аспекті фактом реальності, який виступає основоположним щодо права та держави, є сама людина [4, с. 95–96]. Вихідним для дослідження антропологічних основ права завжди буде положення Т. Гоббса з передмови до його книги «Про громадянина»: «... Варто правильно зрозуміти, яка природа людини, що робить її придатною або непридатною для створення держави і яким чином повинні об'єднуватися люди, бажаючи жити разом» [5, с. 278]. Саме такий підхід дає можливість через розуміння людської природи, її величезного розумового потенціалу, її здатності до консолідації, творити таке право, яке реально та об'єктивно створювало б умови для відображення та відтворення людини як неповторної особистості. Право має сенс лише у зв'язку з людиною. Внутрішня сутність права обумовлена особливою природою людини, необхідністю свободи та самовизначення. Права і свободи людини – це те основне, глибинне в праві, без чого немислиме повноцінне життя індивіда.

Буття людини в світі права – ось що виступає надійним показником цивілізованості будь-якої правової системи. Обґрунтувати якісно нову парадигму правової науки під силу тільки такій методології, яка, з одного боку, не протистоїть ідеям та принципам суспільного життя, що перевірені тисячолітнім досвідом поколінь, а з іншого боку, прагне формувати нові пізнавальні інструменти і теоретичні положення. Для правознавця ця теза означає необхідність бачити людину в усьому різноманітті її соціокультурних зв'язків, вимагає визнати людину як творця власної життєвої ситуації, в якій вона не завжди здатна керуватися лише нормами права.

Французький юрист-антрополог Н. Рулан вважає, що сучасна юридична антропологія ставить перед собою мету «крок за кроком вивчити на матеріалі різних правових систем, яким чином єдність і відмінність уживаються пліч-о-пліч у різних людських культурах, не виключаючи одна одну» [6, с. 232]. Антропологічний дискурс правових досліджень пов'язаний з тим, що вивчається людина, яка багато в чому керується в своїх вчинках мотивами пристосування до зовнішнього середовища. Для цього вона задіює звички, рефлексивні механізми, які утворюють деяку єдність в особистості людини.

В контексті антропологічного підходу людина і право виступають як сторони, що мають взаємні відносини. Діалектика людини і права проявляється у тому, що людина

створює правову реальність, а право приймає участь у формуванні істинно людських форм існування, які відповідають критеріям соціальності і цивілізованості. Поза людиною і суспільством не може бути права, а його сутність і зміст цілком залежать від тих змін, що відбуваються в суспільстві і в самій людині. Право це явище соціальне. Воно найтіснішим чином пов'язане з людиною, її сутністю, сенсом її буття. В результаті паралельних зусиль формується єдина соціально-правова антропосфера, що поєднана символічними, нормативними, ціннісними, смисловими зв'язками в цілісний світ людського буття [3, с. 70].

Право виступає невід'ємною стороною життя людини, яка наділена невід'ємними природними властивостями і якостями. Ці якості впливають на зміст права, роблять його більш людським і гуманним. Праву, яке виступає легітимним регулятором суспільних відносин, притаманна соціокультурна обумовленість. Зміст права визначається правовою свідомістю та правовим менталітетом.

Зміна світоглядних парадигм права і радикальна переоцінка існуючої правової системи цінностей вимагають обґрунтування нової системи поглядів на сутність права. В основу такої системи доцільно покласти не позитивістські, а культурно-антропологічні аспекти. Філософсько-антропологічний підхід, як синтезоване інтеграційне дослідження, дозволяє зрозуміти, що право є складним системним утворенням, що складається з трьох об'єктивно існуючих форм правової реальності: правових ідей, правових норм, правовідносин. Даний підхід до трактування права висуває в якості його сутнісних характеристик не норми права, а правові ідеї, що відображають соціокультурні параметри права. Це сприяє розумінню права як культурно схвалюваної певною спільнотою системи правових ідей і уявлень, об'єктивованих в нормах права, які наділяють суб'єктів взаємними правами та обов'язками, що реалізуються у конкретних правовідносинах [7].

Розгляд основних типів праворозуміння в контексті їхнього ставлення до особистості в аспекті її реальності та захищеної свободи, показує, що вони висвічують різні позиції в оцінці особистості та права. Юридичний позитивізм заперечує людську свободу, підпорядковує її безумовній владі держави, яка підсилює свій вплив на людину засобами примусу та прагненням до суцільного контролю та підпорядкованості. Легізм практично знищує людину як неповторну особистість, стирає її унікальність, нівелює такі цінності як свобода, справедливість, формальна рівність. Нормативізм суцільно підпорядковує людину нормам та правилам, які чітко визначають межі поведінки людини, практично не залишаючи свободи для вільного прояву її творчості та індивідуальності. Усі ці підходи поєднують прагнення до чіткості, регламентованості та передбачуваності суспільного розвитку. Так, звичайно легше здійснювати управління таким суспільством, у якому знищена індивідуальна ініціатива, де людська свобода чітко дозована для виконання обов'язків, а приватна сфера життя індивіда також перебуває під контролем. Такий «порядок» знищує людину як правову істоту, і, фактично, знищує і саме право. Ми не можемо сприймати такий правопорядок, який досягається такою великою ціною – принесенням у жертву людини-індивіда.

Сучасне праворозуміння апелює до втілення природно-правових засад в усі сфери життєдіяльності суспільства. Юснатуралізм апелює до людини, до її невід'ємних природних прав, що виступають основою людського буття. Саме розумна природа людини є підґрунтям справедливості. Принципи справедливості, формальної рівності та свободи мають сенс тільки за умови їх прояву як рівної міри стосовно кожного члена суспільства. Можна стверджувати, що тільки ліберальне праворозуміння визнає цінність права. А це, в свою чергу, переконує і в тому, що тільки на основі ліберального праворозуміння (і відповідної йому людиноцентристської шкали цінностей) може бути ефективним рух до правової держави. Отже, щоб цей рух був дійсно реальним, а не залишалося декларативним нам (на рівні як індивідуальної, так і суспільної свідомості, менталітету) необхідно здійснити свого роду концептуальний переворот – змінити традиційний тип

праворозуміння, перебудувати систему цінностей і принципів соціального устрою в людиноцентриському дусі і тим самим виявити і вивести на передній план недооцінюєми досі нашою традицією «людський» зміст права, його антропологічні підстави. Право повинно втілювати найважливіші цінності людського буття. Це той широкий обсяг невід'ємних природних прав людини, які на сьогодні набули особливого статусу незаперечних загальнолюдських цінностей. Від цієї системи цінностей має відштовхуватися уся державотворча політика, ці цінності мають складати основу правової політики держави, скеровувати юридичну практику на реальне розв'язання проблем буття людини у правовому полі.

Ціннісний підхід до проблем сучасного права нерозривно пов'язаний з антропологізацією правової науки і (як надзавдання) правової практики. У нашій юридичній науці з'являються перші ознаки антропологізації об'єктів дослідження, тема прав людини і правових засобів їх захисту стає пріоритетною. Права і свободи людини і громадянина – це та, можливо єдина, ціннісна система, яка здатна примирити людину з оточуючим її суспільством і з державою, подолати їх взаємне відчуження. Визнаючи права і свободи інших, я вимагаю до себе такого ж ставлення. Моє право на гідне існування, на повагу до мене як особистості, так само як і право мені подібних, стає єдиною цінністю, яка пов'язує мене з правовим порядком. Не випадково апеляція до прав людини і громадянина – найпоширеніша форма легітимації соціального протесту в сьогоднішньому суспільстві. Значить, така модель праворозуміння має всі шанси утвердитися як модель, визначальна домінуючий в суспільстві тип правосвідомості, і це дає привід для оптимізму [8, с. 17–18].

В. Шафіров пропонує концепцію природно-позитивного права, яка, на його думку, знімаючи обмеженість (кожної окремо) різноманітних шкіл праворозуміння, дозволяє змінити пріоритети у розкритті особливого феномену права та його зв'язку з людиною. В першу чергу, спираючись на системоутворюючий критерій – людський вимір, запропонувати на роль первинного елемента структури права, замість норми – права і свободи. Для особистості мають значення не норми самі по собі, а ті цінності, які з їх допомогою відображаються, закріплюються, реалізуються, і що головне, захищаються. Такими життєво важливими, доленосними цінностями для правової особи виступають права і свободи. Усвідомлення, закріплення і гарантування прав і свобод – головна місія, призначення, перевага права (перед іншими соціальними регуляторами) у суспільстві, державі [9, с. 43–44]. Дійсно, тільки право має такий безмежний потенціал у становленні людини-особистості. Завдяки своїм внутрішнім об'єктивним характеристикам права робить життя людини повноцінним та багатограним, створює умови для її реалізації. Невипадково сьогодні особливого звучання набувають вічні правові цінності: свобода, справедливість, гуманізм, права людини, формальна рівність. Єдиним критерієм для їх реалізації виступає принцип їх рівної міри по відношенню до усіх індивідів. Людина потребує свободи, це невід'ємний атрибут її нормального життя із собі подібними. Але свобода завжди відповідальна, вона має межі і цією межею є свобода іншої людини. У цьому аспекті ми апелюємо до розумної природи людини, її моральної сутності, до її свідомості, почуття міри та взаєморозуміння. У даному випадку людина усвідомлює не лише свою свободу та свої прагнення, а, в першу чергу, сприймає іншу особистість і формує свої поведінку з урахуванням інтересів та свободи інших.

Право і закон – невід'ємні складові повноцінного буття сучасної людини, її гідного існування. Але правосвідомість людини багато в чому визначається доступністю закону та його моральною виправданістю. Тільки викладений ясною мовою текст закону, тільки морально виправдане і ціннісно-орієнтоване право мають шанс бути зрозумілими, визнаними і включеними в систему життєвих і етичних орієнтирів людини. Досягнення цієї мети можливе лише з визнанням правового плюралізму, для якого суб'єктом правотворення поряд з державою є людина в усіх проявах її суспільного буття. Зрештою, саме ціннісно-орієнтоване і усвідомлене нами як справедливе право здатне примирити

нас і з суспільством, і з самими собою, адже ніхто не наважиться заперечити твердження далекого від юриспруденції поета І. Бродського: «Не може бути законів, що захищають нас від самих себе» [8, с. 18–19].

Висновки. Можна стверджувати, що роль права у суспільному житті та суспільному розвитку і надалі буде тільки зростати. Право настільки важливий феномен сучасного життя, що уявити без нього сучасне суспільство просто неможливо. Право є не тільки регулятором та охоронцем суспільних відносин, але найбільше спрямоване на виконання людинотворчої функції, це те завдяки чому відбувається правова соціалізація особистості у державі. Сьогодні необхідно сформулювати такі теоретичні ідеї, суттю яких є інтерпретація нового підходу до людини як вільної особистості, яка потребує не тільки абстрактного, але і деколи унікального правового регулювання. Ця унікальність повинна полягати в прагненні законодавця до таких юридичних рішень, які враховували б не тільки соціальність людини, її креативність (тобто здатність до навчання), а й за змістом були б гуманними і відповідали її природі, сприяли збагаченню внутрішнього світу, формуванню внутрішнього правового порядку. Відповідно до того, як почувається людина у правовому середовищі можна зробити висновок про успіх або провал тих змін, які відбуваються у сучасному суспільстві. З цієї точки зору у більшості населення мають формуватися принципово нові ціннісні орієнтири, спрямовані на правові ідеали. Право – це особливий засіб соціального регулювання, що є одночасно носієм основоположних цінностей. Антропологічне знання, на наш погляд, здатне виконати роль своєрідного критерію оцінки висновків не тільки загальнотеоретичної юриспруденції, а й юридичної практики. Загальні принципи антропологічної науки здатні проявити себе як теоретичний інструмент оцінки ефективності та правильності нових ідей, методів і положень, які сьогодні висувуються вітчизняним правознавством. Це стане вагомим стимулом до гуманізації юридичної практики, повернення її до ефективного вирішення реальних проблем людини, утвердження *Nemo Juridicus* як феномену, майбутнє якого нерозривно пов'язано із свободою, правом і гуманізмом, а людина буде виступати онтологічно первинною реальією суспільного життя.

У результаті практичного застосування антропологічного підходу, правові норми отримують антропологічну інтерпретацію, засновану на гуманістичних принципах. До парадигм юридичної антропології відносяться: парадигма людини як центру права і критерію соціально-нормативного регулювання, парадигма правового розвитку, парадигма структурної функціональності правового середовища людини [10]. Таким чином, зазначені парадигми в силу їх специфічного змісту можуть і повинні використовуватися юриспруденцією як вихідні теоретичні основи, що визначають якісно нові напрямки правового розвитку сучасного суспільства, а образ людини виступатиме універсальною основою для суспільного правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М.Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 10 – 21.
2. В.Н.Шаповал Антропологічні виміри розвитку філософії права в Україні / В.Н.Шаповал // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 129 – 130.
3. Антропология права: навч. посіб. / В.І. Кушерець, В.М. Кравець, С.О. Мосьондз [та ін.]; за ред. В.І. Кушереця. – К.: Знання України, 2011. – 223с.
4. Максимов С. Антропологические основы права / С. Максимов // Ежегодник украинского права. – 2014. – № 6. – С. 95–104.
5. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / Т. Гоббс. – М., 1989. – Т. 1. – С. 278.
6. Рулан Н. Юридическая антропология. Учебник для вузов // Перевод с франц. Ответственный редактор – академик РАН, доктор юридических наук, профессоре. С. Нерсисянц. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 310 с.

7. Гриценко Г. Д. Право как социокультурное явление: Философско-антропологическая концепция: диссертация ... доктора философских наук: 09.00.13. / Г.Д. Гриценко. – Ставрополь, 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dissland.com/catalog/pravo_kak_sotsiokulturnoe_yavlenie_filosofsko_antropologicheskaya_kontseptsiya.html
8. Ковлер А. И. Антропология права: Учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М), Москва, 2002. – 480 с.
9. Шафиров В. Человекоцентристский поход к праву / В.Шафиров // Право України. – 2010. – № 4. – С. 43 – 48.
10. Пучков О. А. Юридическая антропология и развитие науки о государстве и праве: Теоретические основы: диссертация ... доктора юридических наук: 12.00.01 / О.А. Пучков. – Екатеринбург. – 2001. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dissland.com/catalog/yuridicheskaya_antropologiya_i_razvitie_nauki_o_gosudarstve_i_prave_theoreticheskie_osnovi.html

ПРОЦЬ О. Є.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства,
соціології та політології
(Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка)

УДК 340.111.5:159.943.8

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ДЕФОРМОВАНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

У статті узагальнюються теоретичні уявлення про деформовану правосвідомість, формулюється її визначення. Аналізуються правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий конформізм, правовий нігілізм як найбільш поширені види деформацій правосвідомості.

Ключові слова: деформації правосвідомості, правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий конформізм, правовий нігілізм, правова свідомість.

В статье обобщаются теоретические представления о деформированном правосознании, определяется его понятие. Анализируются правовой идеализм, правовой инфантилизм, правовой конформизм, правовой нигилизм как наиболее распространенные виды деформированного правосознания.

Ключевые слова: деформации правосознания, правовой идеализм, правовой инфантилизм, правовой конформизм, правовой нигилизм, правовое сознание.

The article summarizes theoretical knowledge of distorted awareness and formulates its definition. Analyzes legal idealism, legal infantilism, legal conformism and legal nihilism as prevalent types of legal awareness deformations.

Key words: deformation of legal awareness, legal idealism, legal infantilism, legal conformity, legal nihilism, legal awareness.

